

Roczniki Administracji i Prawa nr XIX(2), s. 49-61

Oryginalny artykuł naukowy
Original article

Data wpływu/Received: **25.06.2019**

Data recenzji/Accepted: **16.11.2019**

Data publikacji/Published: **30.12.2019**

Źródła finansowania publikacji: środki własne Autorki

DOI: 10.5604/01.3001.0014.0427

Authors' Contribution:

(A) Study Design (projekt badania)

(B) Data Collection (zbieranie danych)

(C) Statistical Analysis (analiza statystyczna)

(D) Data Interpretation (interpretacja danych)

(E) Manuscript Preparation (redagowanie opracowania)

(F) **Literature Search (badania literaturowe)**

Anna Pudło*

NR ORCID: 0000-0002-6328-5205

PROBLEMATYKA UBEZWŁASNOWIENIA W ORZECZNICTWIE EUROPEJSKIEGO TRYBUNAŁU PRAW CZŁOWIEKA

WPROWADZENIE

W doktrynie przyjmuje się, że ubezwłasnowolnienie jest istotnym ograniczeniem praw i wolności osobistych człowieka¹. Najpoważniejsze skutki ubezwłasnowolnienia polegają na utracie lub ograniczeniu zdolności do czynności prawnych

---

* dr; Kolegium Prawa ALK.

¹ Zob. M. Zima-Parjaszewska, *Ubezwłasnowolnienie w świetle Konstytucji RP oraz Konwencji o prawach osób z niepełnosprawnościami*, http://www.ptpa.org.pl/site/assets/files/1028/ekspertyza_osi_-_ubezwlasnowolnienie.pdf [dostęp: 11 czerwca 2019]; M. Babuła, *Konstytucyjna zasada równości wobec prawa a korzystanie z praw wyborczych przez osoby ubezwłasnowolnione*, PPK 2014, nr 6.

osoby ubezwłasnowolnionej. Posiadanie pełnej zdolności do czynności prawnych jest warunkiem autonomii decyzyjnej w wielu dziedzinach życia². W Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności³ (dalej: EKPC) nie ma bezpośredniego odniesienia do problematyki osób niepełnosprawnych psychicznie i intelektualnie, ani do zagadnienia ograniczania zdolności do czynności prawnych⁴.

Kluczowym dokumentem, który istotnie wpłynął na ukształtowanie obecnego standardu Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (dalej: ETPC lub Trybunał) w przedmiocie instytucji ubezwłasnowolnienia jest Rekomendacja nr R(99)4⁵. Wprowadzie przedmiotowy dokument, jako akt Komitetu Ministrów Rady Europy, nie ma wiążącego charakteru, to poprzez uznanie go za źródło wspólnego europejskiego standardu stanowi niejako podstawę dotychczasowych orzeczeń⁶.

Sprawy dotyczące ubezwłasnowolnienia w orzecznictwie Trybunału nie pojawiały się zbyt często z powodu trudności osób ubezwłasnowolnionych w dostępie do wymiaru sprawiedliwości⁷. Dotychczas Trybunał nie uznał też instytucji ubezwłasnowolnienia za sprzeczną z Konwencją. Ubezwłasnowolnienie według ETPC stanowi jednak środek, który powinien być stosowany tylko w wyjątkowych sytuacjach ze względu na poważne konsekwencje, które powoduje⁸.

Trybunał rozpatrywał pozbawienie zdolności do czynności prawnych najczęściej na gruncie standardów z art. 5, 6 i 8 EKPC. W kwestiach materialnoprawnych aspektów regulacji ubezwłasnowolnienia najczęściej wzorcem kontroli dla Trybunału był art. 8 Konwencji, który stanowi prawo do poszanowania życia prywatnego. Natomiast aspekt proceduralny rozpatrywany był w kontekście potencjalnego naruszenia prawa do rzetelnego procesu (*fair trial*) z art. 6 EKPC. Artykuł 5 Konwencji, odnoszący się do prawa do wolności i warunków jej legalnego ograniczania, miał zastosowanie wówczas, gdy skarżący z niepełnosprawnością psychiczną zarzucali nielegalność pozbawienia wolności.

Celem artykułu jest przedstawienie standardu w przedmiocie ubezwłasnowolnienia w oparciu o dotychczasowe orzecznictwo ETPC.

² Ibidem.

³ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. nr 61, poz. 284, ze zm.).

⁴ M. Domański, *Ubezwłasnowolnienie w prawie polskim a wybrane standardy międzynarodowej ochrony praw człowieka*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne” 2014, nr 17, s. 12.

⁵ Rekomendacja nr (99)4 Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie zasad dotyczących ochrony prawnej niepełnosprawnych osób dorosłych jako źródło standardów międzynarodowej ochrony praw człowieka.

⁶ Zob. np. orzeczenia z: 20 maja 2010 r., *Alajos Kiss przeciwko Węgrom*, z 27 marca 2008 r., *Shtukaturov przeciwko Rosji*, z 22 listopada 2012 r., *Sýkora przeciwko Czechom*.

⁷ Zob. D. Pudzianowska, *Zagadnienie ubezwłasnowolnienia w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, [w:] *Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną w świetle międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka*, Warszawa 2014, s. 47.

⁸ Zob. M. Zima-Parjaszewska, *Równość osób z niepełnosprawnościami wobec prawa – sytuacja prawna osób ubezwłasnowolnionych*, [w:] *Najważniejsze wyzwania po ratyfikacji przez Polskę Konwencji ONZ o Prawach Osób Niepełnosprawnych*, „Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich” 2012, nr 10, s. 18.

STANDARD MATERIALNY: UBEZWŁASNOWOLNIENIE JAKO POWAŻNA INGERENCJA W PRAWO DO POSZANOWANIA PRYWATNOŚCI (ART. 8 EKPC)

Artykuł 8 Konwencji stanowi:

1. *Każdy ma prawo do poszanowania swojego życia prywatnego i rodzinnego, swojego mieszkania i swojej korespondencji.*

2. *Niedopuszczalna jest ingerencja władzy publicznej w korzystanie z tego prawa, z wyjątkiem przypadków przewidzianych przez ustawę i koniecznych w demokratycznym społeczeństwie z uwagi na bezpieczeństwo państwowe, bezpieczeństwo publiczne lub dobrobyt gospodarczy kraju, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwom, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób.*

Życie prywatne, zgodnie z art. 8 Konwencji, jest powiązane z ideą swobody jednostki w kształtowaniu sposobu jej życia, rozumianej jako samodzielność determinowania osobowości i autonomiczność w podejmowaniu decyzji. Pojęcie autonomii personalnej stanowi ważną zasadę, jako podstawa wykładni gwarancji z art. 8 EKPC, a także jako uznanie tej samodzielności przez prawo w kontekście ubezwłasnowolnienia⁹.

Pozbawienie osób ubezwłasnowolnionych, bez względu na ich aktualny stan zdrowia, możliwości realizacji kluczowych aspektów życia prywatnego, tj. wyboru miejsca zamieszkania, uczestnictwa w wyborach, skutecznego uczestnictwa w postępowaniach adopcyjnych swoich dzieci etc. stanowi ingerencję w prawo z art. 8 EKPC¹⁰. Również umieszczenie osoby chorej psychicznie, ubezwłasnowolnionej całkowicie w domu pomocy społecznej na czas nieokreślony¹¹ będzie naruszać przedmiotowy artykuł. Obowiązkiem państwa jest zatem zapewnienie osobie chorej psychicznie realizacji prawa do życia prywatnego¹².

Proporcjonalność

Kluczowym elementem w sprawach dotyczących osób ubezwłasnowolnionych jest zachowanie właściwej równowagi między poszanowaniem godności i samostanowieniem jednostki oraz ochroną jej interesów, zwłaszcza tam, gdzie możliwości lub położenie jednostki stawiają ją w szczególnie trudnej sytuacji¹³.

⁹ Zob. wyroki ETPC: w sprawie *Shtukaturov przeciwko Rosji* z 27 marca 2008 r.; w sprawie *Pretty przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z 29 kwietnia 2002 r. oraz L. Garlicki, Komentarz do art. 8, [w:] L. Garlicki (red.), *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, tom I: *Komentarz do art. 1–18*, Warszawa 2010, motyw 21.

¹⁰ Zob. wyroki ETPC: w sprawie *A.N. przeciwko Litwie* z 31 maja 2016 r.; w sprawie *Alajos Kiss przeciwko Węgrom* z 20 maja 2010 r.; w sprawie *S.S. przeciwko Słowenii* z 30 października 2018 r.

¹¹ Zob. wyrok ETPC w sprawie *Kędzior przeciwko Polsce* z 16 października 2012 r.

¹² Zob. wyrok ETPC w sprawie *AK i L. przeciwko Chorwacji* z 8 stycznia 2013 r.

¹³ Zob. wyrok ETPC w sprawie *A.MV przeciwko Finlandii* z 23 marca 2017 r.

Państwa członkowskie muszą zachować sprawiedliwą równowagę pomiędzy interesami osoby chorej umysłowo a innymi uprawnionymi interesami w sprawie. W sprawach dotyczących określenia zdolności umysłowych osoby, organom władzy powinien przysługiwać szeroki margines uznania z uwagi na fakt, że to krajowe organy korzystają z bezpośredniego kontaktu z zainteresowanymi osobami, a tym samym znajdują się w dobrym położeniu, by rozstrzygać takie kwestie. Margines uznania przysługujący właściwym krajowym organom będzie różny w zależności od charakteru danej kwestii oraz powagi interesów, których sprawa dotyczy. Ścisła kontrola jest wymagana w odniesieniu do bardzo poważnych ograniczeń w sferze życia prywatnego. Margines uznania przysługujący państwu będzie również węższy w sprawach odnoszących się do ograniczenia praw podstawowych grupie, która znajduje się w szczególnie delikatnym położeniu w społeczeństwie, tj. cierpi na chorobę psychiczną, a która w przeszłości doznawała poważnej dyskryminacji¹⁴. Wówczas państwo musi wskazać bardzo poważne argumenty dla uzasadnienia przedmiotowych ograniczeń¹⁵.

Samo istnienie zaburzenia psychicznego, nawet bardzo poważnego, nie może stanowić jedynego uzasadnienia dla całkowitego ubezwłasnowolnienia¹⁶. Niepełnosprawność psychiczna powinna być takiego rodzaju i występować w takim nasileniu, żeby uzasadniała zastosowanie takiego środka. W wyroku w sprawie *X i Y przeciwko Chorwacji*¹⁷ ETPC orzekł, że „pozbawienie kogoś zdolności do czynności prawnych niesie ze sobą poważne konsekwencje. Osoba, wobec której stosowany jest ten środek, nie może dokonać żadnej czynności prawnej, co pozbawia ją niezależności we wszelkich dziedzinach prawa. Takie osoby stawia się w sytuacji pełnej zależności od innych w zakresie podejmowania decyzji dotyczących różnych aspektów ich życia prywatnego, takich jak na przykład: gdzie mieszkać, jak zarządzać ich mieniem i całością dochodów”.

Kluczowa jest również okoliczność, czy stan zdrowia, w którym znajduje się dana osoba, jest wynikiem następstw zachodzących procesów starzenia się i niepełnosprawności, które doprowadzają do osłabienia funkcji poznawczych, co powoduje pogorszenie funkcjonowania w życiu społecznym. Konieczne jest rozważenie, czy odpowiednią na wynikające ze stanu zdrowia potrzeby powinno być pozbawienie zdolności do czynności prawnych, czy raczej zapewnienie troskliwej opieki faktycznej¹⁸. W sprawie *X i Y przeciwko Chorwacji* Trybunał orzekł, że „zasadnym prawnie jest zapewnienie opieki osobom chorym i starszym lub osobom upośledzonym, które nie są w stanie dbać o swoje interesy. Jest to jednakże coś zupełnie innego niż pozbawienie kogoś zdolności do czynności

¹⁴ Zob. wyrok ETPC w sprawie *Alajos Kiss przeciwko Węgrom* z 20 maja 2010 r. Glosy w polskiej doktrynie dotyczące tego orzeczenia zob.: A. Bodnar, *Zmiana konstytucji jako konsekwencja wykonania wyroku ETPCz – glosa do wyroku ETPCz z 20.05.2010 r.*, w sprawie *Alajos Kiss v. Węgry*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2010, nr 10, s. 38; M. Rulka, *Glosa do wyroku ETPC z dnia 20 maja 2010 r. w sprawie Kiss v. Węgry, skarga nr 38832/06*, „Państwo i Prawo” 2010, nr 12, s. 115.

¹⁵ Zob. wyrok ETPC w sprawie *A.N. v. Litwa* z 31 maja 2016 r.

¹⁶ Zob. wyrok ETPC w sprawie *Shtukaturov p. Rosji* z 27 marca 2008 r.

¹⁷ Zob. wyrok ETPC w sprawie *X i Y p. Chorwacji* z 3 listopada 2011 r.

¹⁸ Zob. wyrok ETPC w sprawie *Shtukaturov przeciwko Rosji* z 27 marca 2008 r.

prawnych. Pozbawienie kogoś zdolności do czynności prawnych pociąga za sobą poważne konsekwencje. Zainteresowana osoba nie może wówczas podejmować żadnych czynności prawnych, a tym samym pozbawia się ją jej niezależności we wszelkich sferach prawnych. Osoby takie stawia się w położeniu, w którym podejmowanie decyzji dotyczących różnych aspektów ich życia prywatnego, odnoszących się na przykład do ich miejsca zamieszkania lub dysponowania ich majątkiem i dochodami, zależy od innych osób. Szereg praw przysługujących tymże osobom zostaje uchylonych lub ograniczonych. Osoby takie nie mogą na przykład sporządzić testamentu, zostać zatrudnione, nie mogą zawrzeć małżeństwa ani nawiązać żadnego innego stosunku mającego wpływ na ich status prawny itp. Dla zapewnienia odpowiedniej opieki osobom chorym i znajdującym się w podeszłym wieku władze państwowe dysponują innymi środkami niż pozbawianie tychże osób zdolności do czynności prawnych. Pozbawienie osoby zdolności do czynności prawnych jest bardzo poważnym środkiem, który powinien być stosowany w wyjątkowych okolicznościach¹⁹. W sprawie *A.N. przeciwko Litwie* ETPC orzekł, że ubezwłasnowolnienie całkowite, z tego względu, że pociąga za sobą znaczne konsekwencje w sytuacji prawnej danej osoby, powinno być stosowane w sytuacjach wyjątkowych. Stanem pożądanym jest roztaczanie opieki nad osobami starszymi, chorymi, o obniżonej sprawności, które to osoby nie są w stanie o siebie zadbać, ale zupełnie czymś innym jest pozbawianie kogoś zdolności do czynności prawnych. Zastosowanie ubezwłasnowolnienia musi być zatem proporcjonalne i konieczne¹⁹. W sprawie *Shtukaturov przeciwko Rosji* ETPC podkreślił, że nieproporcjonalną ingerencją w życie prywatne będzie orzeczenie ubezwłasnowolnienia na czas nieokreślony, bez możliwości jego uchylecia na wniosek samego ubezwłasnowolnionego²⁰. Orzeczenie całkowitego ubezwłasnowolnienia, jako drastycznego środka ingerencji w prawa danej osoby, musi być usprawiedliwione na gruncie aktualnej sytuacji faktycznej osoby z niepełnosprawnością. Oceniając proporcjonalność zastosowania ubezwłasnowolnienia należy mieć na względzie, czy zastosowanie tej instytucji doprowadzi do faktycznej poprawy sytuacji tej osoby i czy ubezwłasnowolnienie całkowite jest właściwym, skutecznym i proporcjonalnym środkiem ochrony jej interesów, skoro jest najsurowszym środkiem, jaki można orzec wobec osoby z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną. Zatem ustalenia może wymagać, czy osoba z niepełnosprawnością szkodzi sobie, korzystając ze swojej zdolności do czynności prawnych²¹.

Istnienie wiarygodnych dowodów

Już samo zainicjowanie postępowania w przedmiocie ubezwłasnowolnienia może naruszać art. 8 EKPC²². Zatem wszczęcie postępowania o ubezwłasnowolnienie

¹⁹ Zob. wyrok ETPC w sprawie *A.N. v. Litwie* z 31 maja 2016 r.

²⁰ Zob. wyrok ETPC w sprawie *Shtukaturov przeciwko Rosji* z 27 marca 2008 r.

²¹ *Ibidem*; zob. także Zalecenie nr R (99) 4 wydane przez Komitet Ministrów Rady Europy dotyczące ochrony prawnej osób dorosłych ubezwłasnowolnionych z dnia 23 lutego 1999 r.

²² Zob. wyrok ETPC w sprawie *M.S. przeciwko Chorwacji* z 25 kwietnia 2013 r.

nie może nastąpić tylko wówczas, gdy istnieją dowody potwierdzające, że zastosowanie tej instytucji jest adekwatne do zaistniałej sytuacji. Organy publiczne, występując z wnioskiem o ubezwłasnowolnienie, powinny dysponować wiarygodnymi dowodami, z których wynika, że dana osoba nie jest w stanie zadbać o siebie albo stwarza zagrożenie dla innych osób. ETPC orzekł, że niewystarczające jest zainicjowanie postępowania przez sąd krajowy, które oparte jest na ogólnych twierdzeniach, bez wskazania określonych okoliczności faktycznych²³.

STANDARD PROCEDURALNY W SPRAWACH DOTYCZĄCYCH UBEZWŁASNOWOLNIENIA (ART. 6 EKPC)

Artykuł 6 ust. 1 Konwencji stanowi:

1. Każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony ustawą przy rozstrzygnięciu o jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym albo o zasadności każdego oskarżenia w wytoczonej przeciwko niemu sprawie karnej. Postępowanie przed sądem jest jawne, jednak prasa i publiczność mogą być wyłączone z całości lub części rozprawy sądowej ze względów obyczajowych, z uwagi na porządek publiczny lub bezpieczeństwo państwowe w społeczeństwie demokratycznym, gdy wymaga tego dobro małoletnich lub gdy służy to ochronie życia prywatnego stron albo też w okolicznościach szczególnych, w granicach uznanych przez sąd za bezwzględnie konieczne, kiedy jawność mogłaby przynieść szkodę interesom wymiaru sprawiedliwości.

Artykuł 6 EKPC formułuje katalog gwarancji rzetelnego procesu. Z jednej strony przedmiotowy artykuł ma charakter samoistnego przepisu ustanawiającego szereg istotnych praw jednostki, a z drugiej – ma charakter wtórny, ponieważ ustanawia proceduralne gwarancje dla realizacji innych materialno-prawnych postanowień Konwencji²⁴. W dotychczasowym orzecznictwie Trybunał rygorystycznie odnosi się do stosowania instytucji ubezwłasnowolnienia, wyznaczając zarazem standard proceduralny, który dotyczy m.in. prawa dostępu do sądu; prawa do bycia powiadomionym o postępowaniu oraz prawa do osobistego w nim uczestnictwa; roli opinii biegłych oraz sędziego; prawa działania przez pełnomocnika oraz roli osób sprawujących opiekę²⁵.

²³ Zob. wyrok ETPC w sprawie *X i Y przeciwko Chorwacji* z 3 listopada 2011 r.

²⁴ Zob. L. Garlicki, *Komentarz do art. 6*, [w:] L. Garlicki (red.), *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, tom I: Komentarz do art. 1–18, Warszawa 2010, motyw 1.

²⁵ Zob. wyrok ETPC w sprawie *Salontaji-Drobnjak przeciwko Serbii* z 13 października 2009 r., także zob. Konwencja Narodów Zjednoczonych o Prawach Osób Niepełnosprawnych z dnia 13 grudnia 2006 r. oraz Zalecenia nr R (99) 4 wydane przez Komitet Ministrów Rady Europy dotyczące ochrony prawnej osób dorosłych ubezwłasnowolnionych z dnia 23 lutego 1999 roku, które rekomendują wprowadzenie odpowiednich ochronnych procedur w celu objęcia jak najpełniejszą ochroną prawną osoby ubezwłasnowolnione oraz by zapewnić okresowy przegląd ich statusu oraz zastosować w odpowiedni sposób dostępne środki.

Zasada osobistego udziału w postępowaniu

Zagwarantowanie uczestnictwa w postępowaniu osobie, wobec której takie postępowanie wszczęto, stanowi ważny element rzetelności postępowania w przedmiocie ubezwłasnowolnienia²⁶. Sprzeczną z Konwencją jest zatem sytuacja, kiedy osoba wobec której wszczęto postępowanie o ubezwłasnowolnienie nie została poinformowana o jego wszczęciu, nie została wezwana na rozprawę, zatem nie miała możliwości ustosunkowania się do wniosku oraz zaniechanie doręczenia orzeczenia o ubezwłasnowolnieniu²⁷.

Jak wynika ze sprawy *A.N. przeciwko Litwie*²⁸, w kwestiach dotyczących osób umysłowo chorych sądy krajowe posiadają określony margines uznania. Sądy te mogą na przykład dokonywać odpowiednich ustaleń procesowych w celu zapewnienia właściwego sprawowania wymiaru sprawiedliwości, czy ochrony zdrowia osoby zainteresowanej.

Mogą istnieć sytuacje, w których osoba pozbawiona zdolności do czynności prawnych zupełnie nie jest w stanie wyrazić spójnego poglądu. W wielu przypadkach fakt, że osoba musi zostać umieszczona pod opieką, ponieważ nie jest w stanie zarządzać swoimi sprawami, nie oznacza jeszcze, że osoba ta nie potrafi wyrazić poglądu na temat swojej sytuacji. W takich przypadkach zasadnicze znaczenie ma to, by zainteresowana osoba miała dostęp do sądu i możliwość bycia wysłuchaną czy to osobiście, czy to - gdy to konieczne - w drodze jakiejś formy reprezentacji²⁹. Choroba umysłowa może ograniczać lub zmieniać sposób wykonywania tego prawa, lecz nie może uzasadniać naruszenia samej istoty tego prawa, poza bardzo wyjątkowymi okolicznościami.

Osobisty udział w postępowaniu osoby z niepełnosprawnością pozwala tej osobie na wypowiedzenie się we własnej sprawie i tym samym realizuje się zasadę kontradiktoryjności postępowania³⁰. Z drugiej strony, obecność tych osób zapewnia bezpośrednie zetknięcie się sądu z osobą, której dotyczy postępowanie³¹. Osobista styczność sądu z osobą z niepełnosprawnością pozwala mu na samodzielne przekonanie się o stanie zdrowia psychicznego tej osoby³². Wprowadzenie zatem szczególnych gwarancji proceduralnych może okazać się konieczne dla ochrony interesów osób, które z powodu swych problemów ze zdrowiem psychicznym nie są w stanie występować w swoim imieniu³³.

Wyłączenie osobistego udziału w postępowaniu jako wyjątek

Wyłączenie osobistego udziału w postępowaniu osoby, wobec której toczy się postępowanie powinno być możliwe tylko w drodze wyjątku. Taka decyzja sądu

²⁶ Zob. wyroki ETPC: w sprawie *Zehentner przeciwko Austrii* z 16 lipca 2009 r.; w sprawie *Shtukaturov przeciwko Rosji* z 27 marca 2000 r.; w sprawie *Herczegfalvy przeciwko Austrii* z 24 września 1992 r.

²⁷ Zob. wyrok ETPC w sprawie *X i Y p. Chorwacji* z 3 listopada 2011 r.

²⁸ Zob. wyrok ETPC w sprawie *A.N. przeciwko Litwie* z 31 maja 2016 r.

²⁹ Zob. wyrok ETPC w sprawie *Winterwerp przeciwko Holandii* z 24 października 1979 r.

³⁰ Zob. m.in. wyroki ETPC: w sprawie *Roche przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* z 19 października 2005 r. oraz w sprawie *Salontaji-Drobnjak przeciwko Serbii* z 13 października 2009 r.

³¹ Zob. wyrok ETPC w sprawie *Sýkora przeciwko Republice Czeskiej*.

³² Ibidem.

³³ Zob. wyrok ETPC w sprawie *A.N. przeciwko Litwie* z 31 maja 2016 r.

musi być poprzedzona dokładnym zbadaniem sprawy i zasięgnięciem opinii biegłego lekarza co do możliwości udziału w postępowaniu takiej osoby. W takich wyjątkowych okolicznościach za wystarczające może być uznane wysłuchanie osoby reprezentującej interesy osoby z niepełnosprawnością³⁴. W dotychczasowych sprawach dotyczących oceny zdrowia psychicznego Trybunał podkreśla niezbędność oparcia się sądu na dokumentacji medycznej i odwołania się do fachowej wiedzy biegłych. Obowiązkiem sądu krajowego jest dokonanie ostatecznej oceny zebranego w sprawie materiału dowodowego i podjęcie decyzji, czy konieczne jest zastosowanie drastycznego środka w postaci ograniczenia lub pozbawienia zdolności do czynności prawnych, czy może wystarczy podjęcie mniej surowych kroków. Niezwykle ważne jest, aby w sprawach dotyczących tak ważnych interesów osoby sąd krajowy, ważąc okoliczności sprawy, kierował się oceną proporcjonalności środka, który ma być zastosowany³⁵.

Informacja o toczącym się postępowaniu

Z zagadnieniem zapewnienia rzetelności procesu wiąże się kwestia informowania o toczącym się postępowaniu, w szczególności doręczenia rozstrzygnięcia. W wyroku *Sýkora przeciwko Republice Czeskiej* Trybunał orzekł, że bycie poinformowanym o orzeczeniu pozbawiającym zdolności do czynności prawnych ma podstawowe znaczenie dla efektywnego dostępu do środków obrony przed takim rozstrzygnięciem³⁶.

Prawo zaskarżenia decyzji o ubezwłasnowolnieniu

W sprawie *Stanev przeciwko Bułgarii*³⁷ Trybunał orzekł, że prawo zaskarżenia decyzji o ubezwłasnowolnieniu jest jednym z podstawowych praw osoby, której takie postępowanie dotyczy i nie może być ono ograniczane. Standardem europejskim jest przyznanie legitymacji procesowej osobie, której dotyczy ubezwłasnowolnienie, w zakresie zaskarżenia orzeczenia o ubezwłasnowolnieniu³⁸.

Prawo zwrócenia się do sądu z wnioskiem o powtórny ocenę zastosowanego ubezwłasnowolnienia

Jednym z najważniejszych praw proceduralnych dla osób ubezwłasnowolnionych jest prawo zwrócenia się do sądu z wnioskiem o dokonanie powtórnej oceny zastosowanego ubezwłasnowolnienia zarówno w odniesieniu do osób częściowo ubezwłasnowolnionych³⁹, jak i w stosunku do osób całkowicie pozbawionych zdol-

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Orzeczenie w sprawie *Sýkora przeciwko Republice Czeskiej*.

³⁷ Orzeczenie ETPC w sprawie *Stanev przeciwko Bułgarii* z 17 stycznia 2012 r.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Zob. wyrok Wielkiej Izby ETPC w sprawie *Stanev przeciwko Bułgarii* z 17 stycznia 2012 r.

ności do czynności prawnych⁴⁰. Sprzeczna z Konwencją będzie zatem regulacja prawa krajowego, która nie przewiduje regularnej sądowej kontroli istnienia okoliczności uzasadniających ubezwłasnowolnienie, tak jak na przykład w sprawie *Kędzior p. Polsce*, gdzie skarżący był pozbawiony skutecznej możliwości dostępu do sądu w sprawie swojego wniosku o przywrócenie mu zdolności prawnej⁴¹. Zatem krajowy system nie był wystarczająco jasny i spójny⁴².

UBEZWŁASNOWOLNIENIE WEDŁUG STANDARDU ART. 5 EKPC

Artykuł 5 ust. 1 i ust. 4 Konwencji stanowi:

1. Każdy ma prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego. Nikt nie może być pozbawiony wolności, z wyjątkiem następujących przypadków i w trybie ustalonym przez prawo:

a) zgodnego z prawem pozbawienia wolności w wyniku skazania przez właściwy sąd;
b) zgodnego z prawem zatrzymania lub aresztowania w przypadku niepodporządkowania się wydanemu zgodnie z prawem orzeczeniu sądu lub w celu zapewnienia wykonania określonego w ustawie obowiązku;

c) zgodnego z prawem zatrzymania lub aresztowania w celu postawienia przed właściwym organem, jeżeli istnieje uzasadnione podejrzenie popełnienia czynu zagrożonego karą, lub, jeśli jest to konieczne, w celu zapobieżenia popełnieniu takiego czynu lub uniemożliwienia ucieczki po jego dokonaniu;

d) pozbawienia nieletniego wolności na podstawie zgodnego z prawem orzeczenia w celu ustanowienia nadzoru wychowawczego lub zgodnego z prawem pozbawienia nieletniego wolności w celu postawienia go przed właściwym organem;

e) zgodnego z prawem pozbawienia wolności osoby w celu zapobieżenia szerzeniu przez nią choroby zakaźnej, osoby umyślowo chorej, alkoholika, narkomana lub włóczęgi;

f) zgodnego z prawem zatrzymania lub aresztowania osoby, w celu zapobieżenia jej nielegalnemu wkroczeniu na terytorium państwa, lub osoby, przeciwko której toczy się postępowanie o wydalenie lub ekstradycję.

4. Każdy, kto został pozbawiony wolności przez zatrzymanie lub aresztowanie, ma prawo odwołania się do sądu w celu ustalenia bezzwłocznie przez sąd legalności pozbawienia wolności i zarządzenia zwolnienia, jeżeli pozbawienie wolności jest niezgodne z prawem.

Artykuł 5 EKPC dotyczy prawa do wolności i warunków jej legalnego ograniczenia. W sprawach dotyczących ubezwłasnowolnienia Trybunał orzekał jego naruszenie w sytuacji kiedy ubezwłasnowolniona osoba została bezprawnie pozbawiona

⁴⁰ Zob. wyroki ETPC: w sprawie *Kędzior przeciwko Polsce* z 16 października 2012 r.; w sprawie *Nataliya Mikhaylenko przeciwko Ukrainie* z 30 maja 2013 r.

⁴¹ Zob. wyroki ETPC: w sprawie *Kędzior przeciwko Polsce* z 16 października 2012 r.; w sprawie *Nataliya Mikhaylenko przeciwko Ukrainie* z 30 maja 2013 r., oraz w sprawie *Shtukaturov przeciwko Rosji* z 27 marca 2000 r.

⁴² Zob. wyrok ETPC w sprawie *De Geouffre de la Pradelle przeciwko Francji* z 16 grudnia 1992 r.

wolności, na przykład tak jak w sprawach *Stanev przeciwko Bułgarii* czy *Kędzior przeciwko Polsce*, przez przymusowe umieszczenie w domu pomocy społecznej⁴³. W obu sprawach ETPC orzekł, że opinia co do stanu zdrowia psychicznego skarżących została sporządzona na potrzeby postępowania w sprawie ubezwłasnowolnienia, nie zaś – w celu ustalenia, czy stan ich zdrowia wymagał przymusowego umieszczenia w domu pomocy społecznej. Skarżący nie przebywali pod nadzorem psychiatry, a stan ich zdrowia nie podlegał okresowej kontroli.

Osoba ubezwłasnowolniona, która jest w stanie wyrazić swój pogląd, a która została pozbawiona wolności na wniosek opiekuna, powinna posiadać możliwość jej zakwestionowania przed sądem⁴⁴. W wyroku *Kędzior przeciwko Polsce* Trybunał uznał także, że umieszczenie osoby całkowicie ubezwłasnowolnionej w domu pomocy społecznej za równoznaczne z pozbawieniem wolności w rozumieniu art. 5 ust. 1 lit. e Konwencji.

WNIOSKI

1. Europejski Trybunał Praw Człowieka dotychczas nie orzekł o sprzeczności instytucji ubezwłasnowolnienia z Konwencją o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności;

2. Stosowanie ubezwłasnowolnienia jest w orzecznictwie dopuszczalne jedynie w wyjątkowych sytuacjach. ETPC wskazał podstawowe wymagania, jakie musi spełniać ta instytucja, aby była zgodna ze standardem konwencyjnym. Przede wszystkim są to następujące warunki:

a) wniosek o wszczęcie postępowania w sprawie ubezwłasnowolnienia powinien być oparty na wiarygodnych dowodach;

b) przy stosowaniu ubezwłasnowolnienia konieczne jest zachowanie zasady proporcjonalności, w tym oceny czy zastosowanie tej instytucji doprowadzi do faktycznej poprawy sytuacji danej osoby i czy ubezwłasnowolnienie jest właściwym, skutecznym i proporcjonalnym środkiem ochrony jej interesów;

c) proporcjonalność ubezwłasnowolnienia jest wątpliwa, gdy władze państwowe dysponują innymi środkami, bardziej dostosowanymi do sytuacji osoby;

d) niedopuszczalne jest stosowania ubezwłasnowolnienia na czas nieokreślony, bez możliwości jego uchylenia na wniosek samego ubezwłasnowolnionego;

e) osoba ubezwłasnowolniona (zarówno całkowicie, jak i częściowo) musi mieć zapewnione prawo zwrócenia się do sądu z wnioskiem o dokonanie powtórnej oceny zastosowanego ubezwłasnowolnienia;

⁴³ Zob. wyroki ETPC: w sprawie *Kędzior przeciwko Polsce* z 16 października 2012 r. oraz w sprawie *Stanev przeciwko Bułgarii* z 17 stycznia 2012 r.

⁴⁴ Zob. wyrok ETPC w sprawie *D.D. przeciwko Litwie* z 14 lutego 2012 r.

f) postępowanie w sprawie ubezwłasnowolnienia powinno być kontrydiktoryjne. Osoba, której sprawa dotyczy, powinna mieć zapewnione prawo do osobistego wzięcia udziału w takim postępowaniu. Wyłączenie takiego udziału może nastąpić jedynie w wyjątkowych okolicznościach.

3. Jak wynika z powyższej analizy, nurt ochrony praw osób z niepełnosprawnością psychiczną lub intelektualną wynikający z orzecznictwa ETPC mocno akcentuje wymóg poszanowania ich postulatów, życzeń i uczuć, co jest zgodne z dziewiątą zasadą rekomendacji R(99)4, która stanowi, że stosując środki prawnej ochrony, należy ustalić w miarę możliwości przyszłe i obecne życzenia oraz uczucia takiej osoby, wziąć je pod uwagę i odnosić się do nich z właściwym szacunkiem.

Bibliografia

Literatura:

Domański M., *Ubezwłasnowolnienie w prawie polskim a wybrane standardy międzynarodowej ochrony praw człowieka*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne” 2014, nr 17.

Bodnar A., *Zmiana konstytucji jako konsekwencja wykonania wyroku ETPCz – glosa do wyroku ETPCz z 20.05.2010 r. w sprawie Alajos Kiss v. Węgry*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2010, nr 10.

Garlicki L., *Komentarz do art. 8*, [w:] L. Garlicki (red.), *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, tom I: *Komentarz do art. 1–18*, Warszawa 2010.

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. nr 61, poz. 284, ze zm.).

Konwencja Narodów Zjednoczonych o Prawach Osób Niepełnosprawnych z dnia 13 grudnia 2006 r. oraz Zalecenia nr R (99) 4 wydane przez Komitet Ministrów Rady Europy dotyczące ochrony prawnej osób dorosłych ubezwłasnowolnionych z dnia 23 lutego 1999 r.

Pudzianowska D., *Zagadnienie ubezwłasnowolnienia w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, [w:] *Prawa osób z niepełnosprawnością intelektualną lub psychiczną w świetle międzynarodowych instrumentów ochrony praw człowieka*, Warszawa 2014.

Rekomendacja nr (99)4 Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie zasad dotyczących ochrony prawnej niepełnosprawnych osób dorosłych jako źródło standardów międzynarodowej ochrony praw człowieka.

Rulka M., *Glosa do wyroku ETPC z dnia 20 maja 2010 r. w sprawie Kiss v. Węgry, skarga nr 38832/06*, „Państwo i Prawo” 2010, nr 12.

Zalecenie nr R (99) 4 wydane przez Komitet Ministrów Rady Europy dotyczące ochrony prawnej osób dorosłych ubezwłasnowolnionych z dnia 23 lutego 1999 r.

Zima-Parjaszewska M., *Ubezwłasnowolnienie w świetle Konstytucji RP oraz Konwencji o prawach osób z niepełnosprawnościami*, http://www.ptpa.org.pl/site/assets/files/1028/ekspertyza_osi_-_ubezwlasnowolnienie.pdf [dostęp: 11 czerwca 2019].

Zima-Parjaszewska M., *Równość osób z niepełnosprawnościami wobec prawa – sytuacja prawna osób ubezwłasnowolnionych*, [w:] *Najważniejsze wyzwania po ratyfikacji przez Polskę Konwencji ONZ o Prawach Osób Niepełnosprawnych*, „Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich” 2012, nr 10.

Wyroki ETPC:

- Wyrok z 30 października 2018 r., S.S. przeciwko Słowenii.
Wyrok z 23 marca 2017 r., A.MV przeciwko Finlandii.
Wyrok z 31 maja 2016 r., A.N. przeciwko Litwie.
Wyrok z 8 stycznia 2013 r., AK i L. przeciwko Chorwacji.
Wyrok z 22 listopada 2012 r., Sýkora przeciwko Czechom.
Wyrok z 16 października 2012 r., *Kędzior przeciwko Polsce*.
Wyrok z 3 listopada 2011 r., X i Y p. Chorwacji.
Wyrok z 20 maja 2010 r., Alajos Kiss przeciwko Węgrom.
Wyrok z 13 października 2009 r., Salontaji-Drobnjak przeciwko Serbii.
Wyrok z 16 lipca 2009 r., Zehentner przeciwko Austrii.
Wyrok z 27 marca 2008 r., Shtukaturov przeciwko Rosji.
Wyrok z 29 kwietnia 2002 r., Pretty przeciwko Zjednoczonemu Królestwu.
Wyrok z 24 września 1992 r., Herczegfalvy przeciwko Austrii.

Streszczenie: Ubezwłasnowolnienie jest istotnym ograniczeniem praw i wolności osobistych człowieka. Najpoważniejsze skutki ubezwłasnowolnienia polegają na utracie lub ograniczeniu zdolności do czynności prawnych osoby ubezwłasnowolnionej.

Europejski Trybunał Praw Człowieka dotychczas nie orzekł o sprzeczności instytucji ubezwłasnowolnienia z Konwencją o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności.

Jednak stosowanie ubezwłasnowolnienia jest w orzecznictwie ETPC dopuszczalne jedynie w wyjątkowych sytuacjach. ETPC wskazał podstawowe wymagania, jakie musi spełniać ta instytucja, aby była zgodna ze standardem konwencyjnym.

Słowa kluczowe: ubezwłasnowolnienie, ograniczenie zdolności do czynności prawnych, orzecznictwo ETPC

Problems of incapacitation in the case law of the European Court of Human Rights

Summary: Incapacitation is a significant limitation of human rights and personal freedoms. The most serious consequences of legal incapacitation consist in loss or limitation of legal capacity of a legally incapacitated person. The European Court of Human Rights has not yet ruled on the contradiction of the institution of incapacitation with the Convention for

---

the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. However, the use of incapacitation is only allowed in ECHR jurisprudence in exceptional situations. The ECtHR has pointed out the basic requirements that this institution must meet in order to comply with the convention standard.

Keywords: incapacitation, restriction of legal capacity, ECtHR case law